

Πολιτισμική Ετερότητα, Στοιχεία διαπολιτισμικής
εκπαίδευσης στο νέο βιβλίο της Β' Γενικού Λυκείου,
Πολιτική και Δίκαιο (2009),
Καλλιόπη Παπακωνσταντίνου - Λεωνίδας Κατσίρας,
Αθήνα, ΟΕΔΒ

Λεωνίδας Βασ. Κατσίρας, Αθήνα

Περίληψη

Στο άρθρο αυτό γίνεται μια έρευνα σχετικά με το ρόλο του μαθήματος «Πολιτική και Δίκαιο» της Β' ΓΕ.Λ. στη διαπολιτισμική εκπαίδευση και ανιχνεύει τον ενδεχόμενο διαπολιτισμικό λόγο που εμπεριέχεται σ' αυτό, ενώ παράλληλα θέτει και ανάλογα ερωτήματα. Γίνεται εισαγωγή στην έννοια της διαπολιτισμικότητας και των κυριότερων συνιστωσών της στη σημερινή παγκόσμια κοινωνία και το ρόλο που επιτελεί σήμερα ο διαπολιτισμικός διάλογος στα νέα εκπαιδευτικά δεδομένα, έτσι ώστε τα παιδιά και οι έφηβοι να μπορούν να καλλιεργήσουν διαφορετική σχέση με τους άλλους και να αναπτύξουν τη διαπολιτισμική ευαισθησία τους.

Δημοκρατία είναι ένας τρόπος ζωής που παίρνει σάρκα και οστά σε μια κοινωνία πολιτών. Η κριτική σκέψη, ο σεβασμός της διαφορετικότητας, η ικανότητα διαπραγμάτευσης και διαχείρισης των συγκρούσεων, το να ξέρει κανείς πώς να μαθαίνει, είναι μερικές από τις δεξιότητες που είναι απαραίτητες για τους σημερινούς και τους αυριανούς πολίτες. Η δημοκρατία δεν είναι ένα πολιτικό σύστημα, το οποίο κάποιος μπορεί να το «μάθει». Επίσης, οι πολίτες που ζουν σε αυτό

Ο κ. Λεωνίδας Βασ. Κατσίρας είναι Σχολικός Σύμβουλος ΠΕ13.

το σύστημα δεν είναι απόλυτοι, αλλά συνεχώς μεταλλάσσονται, αυτοβελτιώνονται και βρίσκονται υπό συνεχή διαπραγματεύση¹.

Είναι γενικώς αποδεκτό ότι στο πρόσφατο παρελθόν, ιδιαίτερα μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, οι Ευρωπαϊκές χώρες και γενικότερα οι χώρες με πλουραλιστικές δημοκρατίες δυτικού τύπου, είχαν υποστεί τεράστιες οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές αλλαγές. Οι νέες συνθήκες υποβάλλουν την ανάγκη και κατ' επέκταση θέτουν ισχυρές προκλήσεις. Οι σύγχρονες εξελίξεις υποχρεώνουν όλους μας να αποδεχτούμε και να αξιοποιήσουμε τη διαφορετικότητά μας για να κτίσουμε όλοι μαζί ένα κοινό και ευτυχισμένο μέλλον. Έτσι, άρχισε να αναπτύσσεται ο διαπολιτισμικός διάλογος στα πλαίσια της αμοιβαιότητας, της αλληλοκατανόησης, της συνεργασίας και της αποδοχής της διαφορετικότητας.

Κατ' αρχάς, η έννοια της διαπολιτισμικότητας στην ουσία συγγενεύει με την κουλτούρα. Η κουλτούρα εξ ορισμού εμπεριέχει την ετερότητα, γιατί προϋποθέτει ταυτόχρονα και την ύπαρξη διαφορετικών ταυτοτήτων και πολιτισμικών διαφορών².

Όσον αφορά στον διαπολιτισμικό διάλογο εμπλέκονται όλοι οι τομείς της ανθρώπινης δράσης: η εκπαίδευση, η διά βίου μάθηση, η ισότητα των φύλων, η απασχόληση, η καταπολέμηση των διακρίσεων και του κοινωνικού αποκλεισμού, του ρατσισμού και της ξеноφοβίας, η πολιτική ασύλου και ένταξης των μεταναστών, τα θέματα των δικαιωμάτων του ανθρώπου γενικά και της βιώσιμης ανάπτυξης και της έρευνας.

Επίσης, ο διαπολιτισμικός διάλογος προτείνει ένα μοντέλο διακυβέρνησης που βασίζεται στη συμμετοχή, τη διαφάνεια, και την εμπιστοσύνη μεταξύ όλων των πολιτισμικά διαφορετικών ομάδων σε μια κοινότητα. Στον σύγχρονο κόσμο ο πλούτος των σύγχρονων πολιτισμικά ανομοιογενών κοινωνιών μπορεί να αξιοποιηθεί για το δημόσιο συμφέρον. Και αυτό δεν μπορεί να γίνει με πολιτικές «χωνευτηριού» (“melting pot”), όπως στον Καναδά, στις ΗΠΑ και στην Αυστραλία, όπου είχαν κατορθωθεί η ανάμιξη των διαφορετικών πολιτισμικά παραδόσεων και η ενσωμάτωση των μεταναστών. Επιπλέον, ο διαπολιτισμικός διάλογος³ συνιστά παράγοντα αλλαγής και ανανέωσης του δημόσιου χώρου, ένα μοντέλο διακυβέρνησης που βασίζεται στη συμμετοχή όλων και σε κοινούς χώρους συνεργασίας και συνδιαλλαγής⁴.

1. <http://www.neolaia.eu/cgi-bin/hweb?-A=1849&-V=koinonia>

2. Ήγγλετον Τ., (2003), *Η έννοια της κουλτούρας*, Αθήνα, Πόλις, σ. 16.

3. Βλ. Μπασαντής, Δ., (2007), «Η Πολυπολιτισμικότητα και το Δυτικό Σύστημα Αξιών», *Τετράδια Πολιτισμού*, τχ.1, Αθήνα, Υπουργείο Πολιτισμού, σ. 57.

4. Άρθρο 2 της Απόφασης αριθμ. 1983/2006/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 18ης Δεκεμβρίου 2006 σχετικά με το Ευρωπαϊκό Έτος Διαπολιτισμικού Διαλόγου (2008).

Στις σύγχρονες πλέον κοινωνίες επικρατεί ο πολιτιστικός πλουραλισμός, που σύμφωνα με την Ε.Ε. είναι ωφέλιμος και αξιοποιήσιμος, στο πλαίσιο των δράσεων διαπολιτισμικού χαρακτήρα. Γι' αυτό έχουμε την ίδρυση σχολείων διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, όπως προβλέπεται από τον Ν. 2413/96, σύμφωνα με τον οποίο στα εν λόγω σχολεία εφαρμόζονται τα προγράμματα των αντίστοιχων δημόσιων σχολείων τα οποία, όμως, με απόφαση του Υπουργού Παιδείας και Θρησκευμάτων, η οποία εκδίδεται ύστερα από σύμφωνη γνώμη του *Ινστιτούτου Παιδείας Ομογενών και Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης* (Ι.Π.Ο.Δ.Ε.), είναι δυνατό να προσαρμόζονται στις ιδιαίτερες εκπαιδευτικές, κοινωνικές, πολιτιστικές ή μορφωτικές ανάγκες των μαθητών τους. Έτσι, στα σχολεία διαπολιτισμικής εκπαίδευσης μπορούν να εφαρμόζονται ειδικά αναλυτικά προγράμματα με δυνατότητα πρόσθετων ή εναλλακτικών μαθημάτων, μειωμένο ωράριο εκπαιδευτικών και μειωμένο αριθμό μαθητών ανά τάξη⁵.

Κύριες συνιστώσες του διαπολιτισμικού διαλόγου έχουν καθιερωθεί οι εξής:

1) το δικαίωμα στην πολιτιστική διαφορά. Οι διάφορες ομάδες πρέπει να έχουν τη δυνατότητα να διατηρούν και να προβάλλουν τη διαφορετικότητά τους, και 2) η πολιτιστική πολυμορφία με ιδιαίτερη πολιτιστική ταυτότητα να έχει επίγνωση της διαφορετικότητάς της και να ωφελείται από ό, τι οι άλλες πολιτιστικές ταυτότητες έχουν να προσφέρουν⁶.

Επομένως, μέσω του σεβασμού της πολιτιστικής πολυμορφίας οι άνθρωποι των πολιτισμικών κοινωνιών να αρχίσουν να δημιουργούν ένα αίσθημα του ανήκειν και της συλλογικότητας, αναδεικνύοντας τα κοινά συμφέροντα των μελών τους⁷.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση (Ε.Ε.) προωθεί την ιδέα της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης στο σχολείο και το περιβάλλον, την ισότητα ευκαιριών για τα παιδιά των μεταναστών και των εθνικών μειονοτήτων μέσα από αλλαγές στην εκπαίδευση που θα ανταποκρίνονται στις ιδιαίτερες ανάγκες τους, την ανεκτικότητα και την αμοιβαία κατανόηση μεταξύ των μαθητών των διάφορων εθνικών

5. *Ινστιτούτο Παιδείας Ομογενών και Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης* στο

http://www.ipode.gr/default.asp?V_ITEM_ID=803&V_LANG_ID=6 όσον και η σχετική Νομοθεσία.

6. *Τοπική Αυτοδιοίκηση και Διαπολιτισμικότητα Η Συνεισφορά των Ελληνικών Ο.Τ.Α. στον Διαπολιτισμικό Διάλογο Σήμερα*, στο

<http://www.ypes.gr/UserFiles/f0ff9297-f516-40ff-a70e-eca84e2ec9b9/bookGreek.pdf>, 12.0602010.

7. J.-M. Woehrling, (2008) «*The Management of Cultural and Religious Diversity and the promotion of Interfaith and Intercultural Dialogue by Local Authorities*», *Gods in the City. Intercultural and Interreligious Dialogue at Local Level*, σ.30-36.

και πολιτισμικών ομάδων, καθώς και την καταπολέμηση του ρατσισμού και της ξενοφοβίας.

Στόχοι του Ευρωπαϊκού Έτους Διαπολιτισμικού Διαλόγου 2008 καθορίζονται οι εξής⁸:

- α. Προαγωγή του διαπολιτισμικού διαλόγου ως διαδικασίας με την οποία όλοι όσοι ζουν στην Ε.Ε. μπορούν να βελτιώσουν την ικανότητά τους να αντεπεξέρχονται σε ένα πιο ανοικτό και πολύπλοκο πολιτιστικό περιβάλλον.
- β. Προβολή του διαπολιτισμικού διαλόγου ως ευκαιρίας για όσους ζουν στην Ε.Ε. να αποκομίζουν όφελος από μια διαφοροποιημένη και δυναμική κοινωνία.
- γ. Ευαισθητοποίηση όσων ζουν στην Ε.Ε. στη σημασία της ανάπτυξης ενεργού ευρωπαϊκής ιδιότητας του πολίτη που σέβεται την πολιτιστική ποικιλομορφία και βασίζεται σε αξίες που είναι κοινές στην Ε.Ε., όπως αυτές ορίζονται στο άρθρο 6 της Συνθήκης Ε.Ε. και στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων.
- δ. Προβολή της συμβολής των διαφόρων πολιτισμών και μορφών έκφρασης της πολιτισμικής ποικιλομορφίας και στον τρόπο ζωής των κρατών μελών.

Η πολιτισμική διαφορετικότητα της Ευρώπης αντιπροσωπεύει ένα μοναδικό πλεονέκτημα και μας ενθαρρύνει να ωφεληθούμε από αυτή. Το 2008 ήταν έτος αφιερωμένο στην προαγωγή του διαπολιτισμικού διαλόγου. Αν ρίξουμε μια ματιά στη ιστοσελίδα της Ε.Ε. παρουσιάζονται πολλές και ποικίλες εκδηλώσεις που αποτελούν πρωτοβουλίες ομάδων, εθνικών και ευρωπαϊκών φορέων κ.ά. στην προαγωγή του διαπολιτισμικού διαλόγου.

Ποιος όμως είναι ο ρόλος της εκπαίδευσης ως μέσο διδασκαλίας σχετικά με την πολιτισμική ποικιλομορφία, προκειμένου να κατανοηθούν άλλοι πολιτισμοί και η συνύπαρξη διαφορετικών πολιτισμικών ταυτοτήτων;

Στο πλαίσιο της αμοιβαίας κατανόησης μεταξύ των χωρών μελών και των πολιτών της Ευρώπης και της εκπαίδευσης για την παιδεία της δημοκρατίας, ενθαρρύνεται η αναγνώριση και η αποδοχή των θρησκευτικών διαφορών, η κριτική προσέγγιση της πληροφόρησης, οι τρόποι σκέψης των φιλοσοφικών, θρησκευτικών, κοινωνικών, πολιτικών αντιλήψεων. Επιπροσθέτως, το Συμβούλιο της Ευρώπης αποσκοπεί στην προαγωγή της ανεκτικότητας, στον σεβασμό των ανθρώπων με διαφορετικούς πολιτισμούς αλλά, και στη βελτίωση των διαθρησκευτικών σχέσεων.

8. Απόφαση αρ. 1983/2006/ΕΚ.

Βάσει των παραπάνω δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ο διάλογος μεταξύ των πολιτισμών και των κοινωνιών αποτελεί ένα χρήσιμο εργαλείο που συμβάλλει στην προώθηση της γνώσης, της αμοιβαίας αναγνώρισης, κατανόησης και σεβασμού των διαφορετικών πολιτισμών, των παραδόσεων και των αξιών, στην αναγνώριση των κοινών δεσμών που συνδέουν τους λαούς, καθώς και στην καλλιέργεια της αλληλεγγύης και της ανεκτικότητας. Επίσης, συμβάλλει στην καταπολέμηση της μισαλλοδοξίας, της ξενοφοβίας και της διάκρισης που στηρίζεται στη φυλή, τη θρησκεία, την εθνικότητα, τη γλώσσα, στο φύλλο, στα κοινωνικά και οικονομικά εμπόδια, στην αναπηρία, και στις γεωγραφικές δυσκολίες. Επιπλέον, βοηθά στην επίτευξη μιας εποικοδομητικής και ειρηνικής συνύπαρξης και συνεργασίας των ανθρώπων στην καθημερινότητα τους, στο πλαίσιο των σύγχρονων πολυπολιτισμικών κοινωνιών⁹, δηλαδή στην ανάπτυξη της διαπολιτισμικής αγωγής, που σημαίνει αλληλεπίδραση, ανταλλαγή, επικοινωνία, συνεργασία, υπέρβαση των πολιτισμικών εμποδίων, αλληλεγγύη, εμπιστοσύνη και αμοιβαίο σεβασμό.

Βασική παιδαγωγική αρχή της διαπολιτισμικής αγωγής είναι η τοποθέτηση του καθενός μας στον ρόλο του άλλου και η θέαση του κόσμου από αυτή την οπτική γωνία (ενσυναίσθηση)¹⁰. Βασιζόμενοι στη βιβλιογραφία που χρησιμοποιήσαμε για τη συγγραφή του παρόντος άρθρου μπορούμε να αναφέρουμε ορισμένα κεντρικά σημεία από αυτή σε σχέση με τη διαπολιτισμική αγωγή/εκπαίδευση.

Ο σκοπός της Διαπολιτισμικής αγωγής/εκπαίδευσης κατά το Γεώργιο Μάρκου ορίζεται «ως διαδικασία μεταρρύθμισης με τελικό στόχο τον μετασχηματισμό του σχολείου και της κοινωνίας, ώστε να παρέχονται σ' όλους τα μέσα να εκφραστούν ως ατομικές και συλλογικές προσωπικότητες ... και να έχουν την υποστήριξη και τη συνεργασία του κράτους στην αναζήτηση πολιτισμικής ταυτότητας, ελευθερίας και αυτοεκπλήρωσης»¹¹.

Κατά το Μιχάλη Δαμανάκη «η διαπολιτισμική ιδέα ... συμβάλλει στην ισότιμη αντιμετώπιση όλων των πολιτισμών μιας πολυπολιτισμικής κοινωνίας, απευθύνεται σε όλους, ώστε να κυριαρχεί η αμοιβαία ανοχή, κατανόηση, αναγνώριση και αποδοχή»¹².

9. <http://www.caleidoscope.gr>, 12-06.2010.

10. www.pess.gr/.../PapaxristosKwnstantinos/25_DiapolitismikiPaidagwgi.ppt.

11. Μάρκου, Γεώργιος, (1998), *Η Πολυπολιτισμικότητα της Ελληνικής Κοινωνίας, η Διαδικασία Διεθνοποίησης και η Αναγκαιότητα της Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης*, Αθήνα, Γενική Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης, σ. 73-74.

12. Δαμανάκης, Μιχάλης, (1989), «Πολυπολιτισμική και Διαπολιτισμική Αγωγή», *Τα Εκπαιδευτικά*, τχ. 16, Αθήνα, Εκπαιδευτικός Σύνδεσμος, σ. 77-78.

Κατά τον Παντελή Γεωργογιάννη «το διαπολιτισμικό μοντέλο λαμβάνει υπ' όψιν την αναγκαιότητα της αλληλεπίδρασης και αμοιβαίας συνεργασίας ανάμεσα στα άτομα διαφόρων μεταναστευτικών ομάδων και έχει ως στόχο τη δημιουργία ανοιχτών κοινωνιών... με ισοτιμία, αλληλοκατανόηση και αλληλοαποδοχή»¹³.

Η διαπολιτισμική αγωγή απαιτεί θεσμικές αλλαγές και πρέπει να λάβει υπόψη της τις πολιτισμικές ιδιαιτερότητες και τις ανάγκες των αλλοδαπών μαθητών με στόχο την επίτευξη της διαδικασίας της ισότιμης σχολικής και κοινωνικής ένταξης και των ίσων ευκαιριών¹⁴.

Με την ένταξη της χώρας μας στην Ε.Ε., αναδύεται ως αναγκαιότητα «η καλλιέργεια της συνείδησης του ευρωπαίου πολίτη, με την ταυτόχρονη διατήρηση της εθνικής ταυτότητας και της πολιτισμικής μας αυτογνωσίας»¹⁵.

Στις μέρες μας όλο και περισσότερο διαδίδεται η άποψη ότι αποτελεί ζωτική ανάγκη ένα μοντέλο κοινωνικής ενότητας στο οποίο θα εμπεριέχεται το στοιχείο της διαφοροποίησης. Στις εθνικές κουλτούρες προστίθεται η παιδεία της διαπολιτισμικής κουλτούρας ως βασικό στοιχείο συνοχής, ανευρίσκοντας και αξιοποιώντας διαξιακές συμπεριφορές και πρότυπα¹⁶.

Όμως, διαπολιτισμική επικοινωνία δεν σημαίνει ένα χωνευτήρι που εξομοιώνει διαφορετικές πεποιθήσεις και καταργεί πίστεις, παραδόσεις και εμπειρίες, αλλά πρόκειται για διακριτή πολιτισμικότητα μέσα σε μια πολυπολιτισμική κοινωνία με τις νέες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες, όπως αυτή της Ε.Ε.

Με τη διαπολιτισμικότητα συναντώνται οι επιμέρους πολιτιστικές κληρονομίες, δημιουργείται αλληλεπίδραση και οι συμβαλλόμενοι πολίτες μιας κοινωνίας λειτουργούν με στόχο την ποιότητα των ανθρωπίνων σχέσεων¹⁷.

Η εθνική ταυτότητα με τη διαπολιτισμική αγωγή γίνεται μέρος της καθολικής ταυτότητας του ανθρώπινου είδους. Ο David Hargreaves αναζητεί μια μορφή συλλογικής εμπειρίας που να παράγει κοινωνική αλληλεγγύη, που να σέβεται τα «θεμελιώδη δικαιώματα και την αξιοπρέπεια όλων των ατόμων»¹⁸. Ένα παρά-

13. Γεωργογιάννης, Παντελής, (1997), *Θέματα Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης*, Αθήνα, Gutenberg, σ. 48.

14. Γκόβαρης, Χρήστος, (2005), «Διαπολιτισμική Ικανότητα-Παρατηρήσεις για μια κριτική χρήση του όρου στην επιμόρφωση εκπαιδευτικών», στο Βρατσάλης, Κ. (επιμ.), *Κείμενα για την Επιμόρφωση των Εκπαιδευτικών*, Αθήνα, Ατραπός, σ. 66-69 και 273-290.

15. Φ.Ε.Κ., τ. β', 303/13-3-2003, σ. 3737.

16. Κανακίδου Ελένη, Παπαγιάννη Βούλα, (1998), *Διαπολιτισμική Αγωγή*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα, σ. 13.

17. Μπερνιαέβ, Νικόλαος, (1992), *Η μοίρα της κουλτούρας*, Ευθύνη, Αθήνα, σ.25.

18. Hargreaves, David, (1982), *The Challenge for the Comprehensive School: Culture, Curriculum and Community*, εκδ. Routledge and Kegan Paul, London. Blackledge, Hunt B. (2000), *Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης*, Αθήνα, Μεταίχμιο, σ. 51.

δειγμα πολιτιστικής συμπεριφοράς και διαπολιτισμικής αγωγής αποτελεί η ανθρωπιστική οργάνωση *Γιατροί Χωρίς Σύνορα* που ξεπέρασαν την επαγγελματική εσωστρέφεια για να γίνουν μνημειώδες παράδειγμα διεθνούς αλληλεγγύης και ανθρωπιάς και διαπολιτισμικότητας¹⁹. Ένας άλλος τρόπος σχέσεων και επικοινωνίας με διαφορετικούς λαούς και παραδόσεις είναι οι μορφωτικές και πολιτιστικές ανταλλαγές μεταξύ των κρατών, καθώς και η δραστηριοποίηση διεθνών οργανισμών για αντιμετώπιση προβλημάτων σε ολόκληρο τον πλανήτη, κάτι που αποτελεί θετική εξέλιξη στην πορεία της ανθρωπότητας.

Η αξίωση αναγνώρισης της διαφοράς καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τις εξελίξεις και τις κινήσεις στον κόσμο, τους αγώνες για εθνική ανεξαρτησία και αυτονομία, τις διαμάχες σχετικά με την πολυπολιτισμικότητα, τα κινήματα για τα ανθρώπινα δικαιώματα τα οποία προωθούν τον καθολικό σεβασμό και την εκτίμηση για την πολιτισμική διαφοροποίηση.

Για τον Charles Taylor, η απουσία αναγνώρισης είναι μια μορφή καταπίεσης. Η προβολή στους άλλους μιας υποδεέστερης εικόνας οδηγεί στην καταπίεση. Η εσφαλμένη αναγνώριση δεν είναι ζήτημα μόνο τυπικού σεβασμού, καθώς μπορεί να επιφέρει σοβαρές επιπτώσεις στα θύματά της, αλλά ουσιαστική ανθρώπινη ανάγκη, καθοριστική για το άτομο και για την αντίληψή του για τη ζωή²⁰.

Ο καθένας δικαιούται την αναγνώριση λόγω της μοναδικότητας της ταυτότητάς του. Επομένως, το ζητούμενο είναι η αναγνώριση της μοναδικής ταυτότητας ενός ατόμου ή μιας ομάδας που διαφέρουν από τους άλλους. Είναι η δυνατότητα να διαμορφώνει και να ορίζει την ταυτότητά του, είτε ως άτομο είτε ως ομάδα. Αυτή η δυνατότητα πρέπει να γίνεται σεβαστή για όλους και όλες τις πολιτισμικές ομάδες.

Η κρατική δομή και η εκπαίδευση πρέπει να παραμένουν ουδέτερες απέναντι στις επιμέρους ομάδες και κοινότητες. Επίσης, τα δικαιώματα πρέπει να αναγνωρίζονται σε εθνικό και διεθνές επίπεδο και καμιά ομαδική διαφοροποίηση δεν πρέπει να γίνεται αποδεκτή.

Για όλους εμάς, διαπολιτισμική εκπαίδευση είναι μια πρόκληση που αφορά όλους του παράγοντες που εμπλέκονται στην εκπαιδευτική διαδικασία. Στόχος της είναι να προετοιμάσει τους αυριανούς πολίτες να αντιμετωπίζουν κριτικά και να αντιστέκονται στους μηχανισμούς χειραγώγησης που καλλιεργούν προκατα-

19. Πορτελάνος Σ. (2002), *Διαπολιτισμική Θεολογία - Πρόταση διαθεματικής διδακτικής*, Αθήνα, *Ελληνικά Γράμματα*, σ. 59.

20. Charles Taylor, *ό.π.*, σ. 73.

21. «Η πρόκληση της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης», *Εισήγηση της Σ. Μητακίδου στη διημερίδα Τα Ανθρώπινα Δικαιώματα στο έτος διαπολιτισμικού διαλόγου: Μύθοι και Πραγματικότητες στο σχολείο*, Σέρορες 17.1.2009, στο http://www.alfavita.gr/artra/art22_1_09_849.php, 27-1-2010.

λήψεις και στερεότυπα, να εργάζονται ατομικά και ομαδικά για τα κοινωνικά προβλήματα και να συμμετέχουν δυναμικά στις αποφάσεις που τους αφορούν²¹.

Ο διαπολιτισμικός λόγος στα βιβλία της Β' Γενικού Λυκείου Πολιτική και Δίκαιο (βιβλίο μαθητή/βιβλίο καθηγητή). Ερωτήματα που προκύπτουν:

- α) με ποιον τρόπο οι συγγραφείς των βιβλίων, ως φορείς μιας δεδομένης κουλτούρας, αντιλαμβάνονται τον κόσμο στον οποίο ανήκουν και με ποιον τρόπο, ρητό ή άρρητο, τοποθετούνται σε σχέση με αυτόν,
- β) ποια εικόνα διαμορφώνουν για τον Εαυτόν και τον Άλλον,
- γ) αν λαμβάνονται υπ' όψιν οι στόχοι του Συμβουλίου της Ευρώπης και άλλων φορέων για την ενδυνάμωση της δημοκρατίας,
- δ) ποιες πρακτικές υιοθετούνται με στόχο την αλλαγή στάσεων και την ανάπτυξη μιας διαπολιτισμικής επικοινωνίας, και
- ε) αν συζητούνται έννοιες, όπως: συλλογική και ατομική ταυτότητα, πολιτισμός, ετερότητα, έθνος, πολυμορφία, αλληλεπίδραση, και αν υπάρχουν στοιχεία που ο διδάσκων θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει προς μια διαπολιτισμική κατεύθυνση, ώστε να ενισχύσει τη δημοκρατική συμπεριφορά των μαθητών.

Το ζητούμενο είναι αν ένα διδακτικό εγχειρίδιο του οποίου το περιεχόμενο και η δομή υποστηρίζουν την εθνική μας παράδοση, είναι δυνατόν να ανταποκρίνεται στις βασικές αρχές της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης.

Ειδικότερα, το μάθημα *Πολιτική και Δίκαιο* που θεωρείται φορέας εθνικών, οικουμενικών και διαπολιτισμικών αξιών, συμβάλλει στην ανάπτυξη θετικής αντίληψης για τη σύγχρονη πολυπολιτισμική και πολυεθνοτική κοινωνία μέσα από τη γνωριμία και τη διαρκή σύγκριση με άλλα συστήματα αξιών, εθίμων, νοοτροπιών²².

Προς επαλήθευση αυτών των θέσεων διερευνήσαμε το βιβλίο της Β' τάξης του ΓΕ.Λ. Θέσαμε ως άξονες μελέτης:

1. Το ίδιο το κείμενο των βιβλίων *Πολιτική και Δίκαιο* (μαθητή/καθηγητή), αν δηλαδή το περιεχόμενο και η οπτική των συγγραφέων εξυπηρετεί τους στόχους της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης, αναζητώντας απαντήσεις σε ερωτήματα, όπως: πώς χρησιμοποιούν οι συγγραφείς τα στερεότυπα, πόσο αναπαράγουν την κοινή γνώμη ή πόσο την ανατρέπουν υπονομεύοντας τις συλλογικές νοητικές απεικονίσεις;

22. Παϊδούσης, Χρήστος, (1998) «Η φωνή των κοινωνικά αποκλεισμένων στα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Η περίπτωση των τηλεοπτικών ειδήσεων», στο *Κοινωνικές ανισότητες και κοινωνικός αποκλεισμός*, Αθήνα, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, σ. 738-748.

2. Κατά πόσο τα σχόλια και οι ερωτήσεις δημιουργούν κίνητρα για να καλλιεργήσουν οι μαθητές αισθήματα αλληλοκατανόησης, συμπάθειας και αποδοχής του Άλλου. Τα σχόλια (παραθέματα) των βιβλίων και οι εργασίες που ακολουθούν διαμορφώνουν ένα πλαίσιο διδακτικών προσεγγίσεων, που βασιζονται στις βασικές αρχές της διαπολιτισμικής αγωγής και εκπαίδευσης;
3. Η διάταξη της ύλης των βιβλίων αναδεικνύουν στοιχεία που συνδέουν τους λαούς και τα έθνη μεταξύ τους και προβάλλουν το ιδανικό της αδελφοποίησης των λαών;

Επισημαίνεται ότι η έρευνα των εν λόγω σχολικών βιβλίων *Πολιτική και Δίκαιο* (βιβλίο μαθητή/καθηγητή) μπορεί να συνεισφέρει στη διαπολιτισμική εκπαίδευση, με στόχο την ειρηνική συνύπαρξη και τη συνεργασία μεταξύ λαών και ομάδων με διαφορετική πολιτιστική ιστορία και με διαφορετικά πολιτιστικά πρότυπα, που είναι πρωτεύων στόχος και αποτελεί προτεραιότητα της Ε.Ε.

Οι διαφορές αυτές, ωστόσο, είναι δυνατό να εκληφθούν ως πρόκληση διδακτικής αξιοποίησης από τον εκπαιδευτικό, καθώς προσφέρουν ευκαιρίες για εμπλουτισμό της διδασκαλίας με περιεχόμενα και μεθόδους που θα επιτρέψουν στους μαθητές να αλληλεπιδράσουν μεταξύ τους, να αναδείξουν τις ιδιαιτερότητές τους και να αναπτύξουν ποικίλες ερμηνείες σε ό, τι αναφέρεται στο σχολικό εγχειρίδιο.

Η εποχή μας προσφέρει πολλές διόδους επικοινωνίας μεταξύ των διαφόρων λαών, αρκεί να μάθουμε να ζούμε και να συνεργαζόμαστε με τους άλλους, χωρίς διακρίσεις, προκαταλήψεις και στερεότυπα. Όλοι οι πληθυσμοί της γης έχουμε κοινά στοιχεία και ομοιότητες, όπως: ανάγκη για στέγη, τροφή, εργασία, ενδυμασία, ανάγκη για κοινωνική επαφή, για συναισθήματα, ανάγκη για γνώση, βασικές επιθυμίες και προσδοκίες για το μέλλον κ.τ.λ. Έχουμε όμως και διαφορές, όπως είναι η ηλικία, το φύλο, η εθνικότητα, η θρησκεία, η κοινωνική τάξη, τα επαγγέλματα κ.τ.λ., που στοιχειοθετούν τη μοναδικότητα κάθε ανθρώπου.

Άρα, για να δώσουμε διαπολιτισμική διάσταση στην καθημερινή εκπαιδευτική πράξη και παιδαγωγική πρακτική, χρειάζεται να εναντιωθούμε σε κάθε είδους διάκριση (κοινωνική, πολιτισμική, φύλου, γλωσσική, θρησκευτική) και σε κάθε είδους στερεοτυπική ιεράρχηση του διαφορετικού²³.

23. Ανδρούτσου Α., (1996), «Διαπολιτισμική Διάσταση στην Εκπαιδευτική Πρακτική», στο «Σχεδία», Πανεπιστήμιο Αθηνών, Bernard van Leer Foundation (επιμ.), Το πολύχρωμο σχολείο. Μια εμπειρία διαπολιτισμικής εκπαίδευσης μέσα από την τέχνη, Αθήνα, Νήσος.

Αν απώτερος σκοπός μιας πολυπολιτισμικής κοινωνίας είναι η αλληλοκατανόηση και η ειρηνική συνύπαρξη των μελών της, τότε θα πρέπει κάθε άτομο να αναπτύξει τέτοιες δεξιότητες και ικανότητες που να συμβάλλουν στην επίτευξη αυτού του σκοπού²⁴. Στην Ελλάδα αυτοί οι στόχοι κατακτώνται στα πλαίσια ενός ξεχωριστού μαθήματος, αυτού της *Κοινωνικής και Πολιτικής Αγωγής*, καθώς και του μαθήματος *Πολιτική και Δίκαιο*, με κύριο εργαλείο τα διδακτικά εγχειρίδια²⁵ σε αντίθεση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες όπου η πολιτική εκπαίδευση αναπτύσσεται σε όλο το φάσμα των μαθημάτων του σχολείου. Επίσης, η συμμετοχή, η οποία είναι απαραίτητη προϋπόθεση σε μια δημοκρατία, εξασφαλίζεται για όλους τους πολίτες με την εκλογική διαδικασία της αντιπροσώπευσης, ενώ στην πράξη ενθαρρύνονται οι πολίτες από τα μαθητικά τους χρόνια σε ουσιαστική συμμετοχή. Πώς μπορούν να συμβάλλουν σ' αυτό τα σχολικά εγχειρίδια;

Οι πολιτισμικοί κανόνες που φέρνουμε μαζί μας υπαγορεύουν πώς να αντιμετωπίσουμε τους ανθρώπους από τον ίδιο τον πολιτισμό, όχι τους ανθρώπους από άλλους πολιτισμούς. Και αφού οι κανόνες αυτοί δεν υπάρχουν ακόμη για να αντιμετωπίσουμε τους άλλους ανθρώπους με διαφορετικό πολιτισμό, τότε μπορούν να δημιουργηθούν, αφού είναι απαραίτητοι σ' αυτή τη διαπολιτισμική επίδραση, διαμέσου μιας διαλογικής διαδικασίας, στην οποία δίνονται σε όλες τις πλευρές ίσες ευκαιρίες να συμμετέχουν σ' αυτό το διάλογο. Το να φτάσουμε σε συμφωνία απαιτείται διαλεκτική διαδικασία στοχασμού, όπου οι συμμετέχοντες προσπαθούν να εφαρμόσουν τις υπάρχουσες ηθικές αρχές για να ενσωματώσουν τα θετικά χαρακτηριστικά και να δημιουργήσουν εντελώς νέες, ώστε να αντιμετωπίζουν ανόμιες καταστάσεις αποτελεσματικά²⁶.

Για να επιτευχθεί αυτό, θα πρέπει να υπάρξει μια κοινή αντίληψη για τον κόσμο, μια αποδοχή από τους ανθρώπους όλων των αξιών των διαφόρων πολιτισμών. Η μόνη αξία είναι η ανεκτικότητα που υποδεικνύει την αναγνώριση, όχι

24. Ρουσάκης, Γεώργιος, (1995) *Η ιδιότητα του Ευρωπαίου Πολίτη και η Εκπαίδευση: Σύμβολο και διαδικασία της Νέας Ευρώπης, Πρόκληση για την Ελλάδα*, στο: Καζαμιάς Α. και Κασσωτάκης Μ., (επιμ.) *Ελληνική Εκπαίδευση: Προοπτικές Ανασυνγκρότησης και Εκσυγχρονισμού*, Αθήνα, Σείριος, σ. 658-681.

25. Κουτσούρη, Άννα, «Δικαίωμα, Δημοκρατία και Ετερότητα: Μια έρευνα-δράση σε ένα μειονοτικό δημοτικό σχολείο της Θράκης σχετικά με το δικαίωμα στην εκπαίδευση και τη δημοκρατία», στο www.conftool.net/.../index.php, 25-01-2010.

26. Παπαχρήστος, Κώστας - Πανταζοπούλου, Μάρα «Η Διαλεκτική διαδικασία στον διαπολιτισμικό διάλογο: μια εναλλακτική πρόταση με βάση τον εποικοδομητισμό (κονστρουκτιβισμό)» στο *Πρακτικά του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.)*, 3ο Πανελλήνιο Συνέδριο με θέμα: «Κριτική Δημιουργική, Διαλεκτική Σκέψη στην Εκπαίδευση: Θεωρία και Πράξη», Αθήνα, 13-14 Μαΐου 2006, σ. 354.

μόνο της ύπαρξης του Άλλου, αλλά της αξίας του και των αξιών του. Καλούμαστε να ζήσουμε σε έναν ποικιλόμορφο κόσμο και ιδιαίτερα σε έναν κόσμο όπου συγκατοικούν κουλτούρες και αναπαραστάσεις διαφορετικές από τις δικές μας και να σεβόμαστε τους άλλους βρίσκοντας τρόπους ζωής και αμοιβαίου σεβασμού²⁷. Για αυτούς τους λόγους μια σύγχρονη δημοκρατική και πλουραλιστική κοινωνία πρέπει να εξασφαλίζει την ισότιμη συμμετοχή όλων των πολιτισμικών ομάδων στο κοινωνικό γίγνεσθαι, με απόλυτο σεβασμό των ιδιαιτεροτήτων τους²⁸.

Στα βιβλία *Πολιτική και Δίκαιο* (μαθητή/καθηγητή) εντοπίσαμε τα παρακάτω σημεία τα οποία συμβάλλουν στην διαπολιτισμική εκπαίδευση.

Α) Ευαισθητοποίηση μαθητών στο διαφορετικό και εκμάθηση κανόνων σεβασμού των «άλλων» που είναι διαφορετικοί

Ειδικότερα στο *Α' κεφάλαιο* του βιβλίου μαθητή (παραλείπεται εφεξής η αναφορά βιβλίο μαθητή, διότι εννοείται) ενότητα 1.2. αναφέρεται ότι «Μαθαίνοντας και βιώνοντας τη Δημοκρατία», το Υπουργείο Παιδείας σε συνεργασία με το Συμβούλιο της Ευρώπης απευθύνει στα σχολεία το *Πρόγραμμα Παιδείας της Δημοκρατίας*. Το πρόγραμμα αυτό περιλαμβάνει την εκπαίδευση ... και τη γενική διαπολιτισμική παιδεία». Συνεπώς προς αυτήν την κατεύθυνση, η Ελλάδα αποδίδει ιδιαίτερη σημασία στην ανάπτυξη και υλοποίηση των στόχων αυτού του Προγράμματος, σ. 11. Οι βασικοί στόχοι του Προγράμματος Παιδείας της Δημοκρατίας περιλαμβάνουν:

- α) τη γνωριμία των μαθητών σε θέματα ενεργών πολιτών και τις έννοιες των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ως συστατικών στοιχείων του δημοκρατικού πολιτισμού,
- β) την ενίσχυση της αυτενέργειας των μαθητών μέσω της συνεργατικής μάθησης,
- γ) την ευαισθητοποίηση των μαθητών για την καταπολέμηση του αποκλεισμού και όλων των μορφών διακρίσεων, και
- δ) την εξοικείωση των μαθητών με τις διαδικασίες αναγνώρισης της διαφορετικότητας, σύμφωνα με τις επιταγές της πολυπολιτισμικής συμβίωσης.

27. Γόγυ, Λέλα, *Διαπολιτισμική προσέγγιση και κοινωνική ένταξη*, στο http://www.pee.gr/pr_syn/s_nay/c3/mer_g_th_en_3/gogoy.htm, 12-10-2010.

28. Χαλκιάωτης, Δημήτρης, *Χαιρετισμός στο Πρακτικά Πανελληνίου-Πανομογενειακού Συνεδρίου, με θέμα: «Ελληνόγλωσση εκπαίδευση στο εξωτερικό», στα πλαίσια του έργου «Παιδεία Ομογενών», 26-28 Ιουνίου 1998, Ρέθυμνο, που πραγματοποιήθηκε από το Πανεπιστήμιο Κρήτης σε συνεργασία με το Εργαστήριο Διαπολιτισμικών και Μεταναστευτικών Μελετών (Ε.ΔΙΑ.Μ.ΜΕ.), σ. 33.*

Συμπερασματικά θα λέγαμε ότι η αναγνώριση των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων των άλλων, που σέβονται έμπρακτα τους όρους της δημόσιας διαβούλευσης, αποτελεί βασική προϋπόθεση στην προσήλωση στη δημοκρατική αρχή: «να ακούς την άλλη πλευρά»²⁹.

Επίσης, αναφέρεται ότι: «Ομάδες, κοινότητες, μειονότητες... με τελείως διαφορετικές συλλογικές ταυτότητες, γλωσσικές, θρησκευτικές, εθνικές και πολιτισμικές συμβιώνουν στο πλαίσιο των σύγχρονων κρατών δημιουργώντας πολιπολιτισμικές κοινωνίες», σ. 12, ενότητα 2.1. Συνεχίζει: «Μπορούν να συμβιβαστούν οι αντικρουόμενες απόψεις τους;» και καταλήγει στο ότι «Ο σεβασμός στην διαφορετικότητα είναι ένα επιτακτικό αίτημα... που είναι δύσκολο όμως να επιτευχθεί στην πράξη». «Όμως ο κόσμος έχει συρρικνωθεί με την επιταχυνόμενη διακίνηση των πληροφοριών και ανθρώπων... καταλήγει σ' ένα παγκόσμιο χωριό» αναφέρονται στην ίδια σελίδα τα λόγια του μεγάλου φιλοσόφου Μάρσαλ ΜακΛούαν. Και επειδή είναι δύσκολη η συνύπαρξη της διαφορετικότητας προτρέπονται οι μαθητές, στο τέλος της ενότητας 1.2 του βιβλίου, να συγκεντρώσουν πληροφορίες για... και την αντιρατσιστική δράση, σ. 13.

Ακόμη, στην ίδια ενότητα «Το κλίμα αλλάζει, η ζωή στον πλανήτη Γη κινδυνεύει... και αναπτύσσεται το παγκόσμιο κλιματολογικό φαινόμενο του Θερμοκηπίου» και συνεχίζει «...μπορούμε να δραστηριοποιηθούμε συλλογικά, να ασκήσουμε πίεση, να διεκδικήσουμε ενεργά τη συμμετοχή μας στη διαμόρφωση αποφάσεων που καθορίζουν τη ζωή μας», σ. 13.

Όμως, αυτή η διεκδίκηση δεν μπορεί να γίνει από τους πολίτες μιας συγκεκριμένης πολιτείας, αφού το φαινόμενο του ρύπανσης του περιβάλλοντος είναι παγκόσμιο, αλλά από όλους τους ανθρώπους που είναι διαφορετικοί και συμβιώνουν πάνω στη γη.

Εξάλλου, το σημεινόμενο στην εικόνα του F. Leger, *Η πόλη*, με το ακολουθούμενο απόσπασμα του Άλκη Χαραλαμπίδη «...η καλειδοσκοπική θέαση της πόλης που με τον κανονικό της ρυθμό δίνει στους κατοίκους της τη δυνατότητα να εργάζονται και να διασκεδάζουν...», σ. 12, επισημαίνει τις διαφορετικές όψεις, διαφορετικά χρώματα, που μπορεί να δει κάποιος παρατηρώντας (διαφορετικά κάθε φορά χρώματα) μέσα από το καλειδοσκόπιο τη σημερινή «πόλη» (Πολιτεία) με τη διαφορετική (διαπολιτισμική) σύνθεση του πληθυσμού της, δίνοντάς της ομορφιά και γοητεία.

29. Κασσωτάκης, Μιχάλης (2001) «Το επίσημο και το «παράλληλο» σχολείο: σχέση ανταγωνιστική ή συμπληρωματική;», στο *Η αξιοποίηση των ΜΜΕ στο σχολείο. Δυνατότητες-όρια-προοπτικές*, Αθήνα, Σχολή Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου σ. 23-34.

Ακόμη, «Η συλλογική και παγκόσμια δράση» συνδιαμορφώνει πολιτικές επιλογές και αποφάσεις, σ. 14, ενότητα 1.3., και συνεχίζεται «... οι πολιτικές αποφάσεις πρέπει να βασίζονται στην ευρύτερη δυνατή συμμετοχή, αλλά και τη συναίνεση των πολιτών. Η συναίνεση, με τη σειρά της, δομείται με τη δημοκρατική δημόσια διαβούλευση», όλων (των πολιτών), ανεξαρτήτως φυλής, εθνικότητας και θρησκείας και αποβλέπει στο δημόσιο συμφέρον.

Επιπλέον, οι μαθητές προτρέπονται «στην άσκηση της τέχνης του πολιτικού διαλόγου στη δυνατότητα «εμπλοκής» τους σε μια δημόσια συνομιλία: ακούω τον συνομιλητή/συνομιλήτριά μου, προσπαθώ να κατανοήσω αυτά που λέει ...». Ο συνομιλητής μου σε μια διαπολιτισμική κοινωνία δεν είναι αναγκαστικά μόνον Έλληνας, αλλά και οποιοσδήποτε άνθρωπος που ζει και εργάζεται στην Ελλάδα.

Επίσης, «η εκμάθηση κανόνων αυτοπειθαρχίας, σεβασμού των άλλων κτλ. διευρύνουν την εικόνα του για τον κόσμο». Ακόμη, στη σ. 15 της ίδιας ενότητας του βιβλίου, «οι πανελλήνιοι αγώνες επιχειρηματολογίας είναι ένα εργαλείο ανάπτυξης της κριτικής σκέψης των νέων. Οι κανόνες τους επιτρέπουν ... την πειθαρχημένη συνεργασία με τους συμπαίκτες τους και την ... κριτική των θέσεων της αντίπαλης ομάδας ... και όχι όχημα προώθησης συγκεκριμένων απόψεων και προσωπικών φιλοδοξιών», σ. 15, ενότητα 1.4. Εξάλλου το έργο του Whitlock «κατανόηση» που παρατίθεται στην ίδια σελίδα αυτό το σκοπό εξυπηρετεί: στο σεβασμό των απόψεων των άλλων που είναι διαφορετικοί.

B) Ελευθερία και διαπολιτισμικότητα

Στο *B' κεφάλαιο*, αναφέρεται ότι «... η ελευθερία του ενός συνυπάρχει με την ελευθερία των άλλων κάτω από νόμους κοινώς αποδεκτούς που ισχύουν για όλους» (ημεδαπούς και αλλοδαπούς), σ. 18, ενότητα 2.1. Ακόμη, «Στη σύγχρονη κοινωνία η ισοτιμία και ισονομία είναι κατοχυρωμένες για όλους τους πολίτες». Επίσης, «Κάθε άνθρωπος έχει ικανότητα δικαίου ανεξαρτήτως του φύλου, της καταγωγής, της ιθαγένειας, της θρησκείας, της κοινωνικής τάξης ...», σ. 20, ενότητα 2.1 και σ. 22, ενότητας 2.3.1.

Παρατηρούμε λοιπόν ότι η πρακτική αυτή ανταποκρίνεται στις σύγχρονες πολιτισμικές αντιλήψεις που αφορούν την υπόσταση του ανθρώπου και θεμελιώνεται στην ανθρώπινη αξία και συνδέεται άμεσα με τις έννοιες της ελευθερίας και της ισότητας.

Επίσης, αναφέρεται ως παράθεμα, η οικουμενική διακήρυξη για τα ανθρώπινα δικαιώματα. «Όλοι οι άνθρωποι γεννιούνται ελεύθεροι και ίσοι ως προς την

αξιοπρέπεια ... να φέρονται ο ένας στον άλλον με πνεύμα αδελφοσύνης», σ. 23, ενότητα 2.3.2.

Γ) Διαπολιτισμικότητα στην ελληνιστική εποχή. Ο πολίτης της πόλης γίνεται πολίτης της οικουμένης

Στο Γ' κεφάλαιο ανατρέχοντας στην ιστορία και συγκεκριμένα κατά την ελληνιστική εποχή «... οι λαοί που μέχρι τότε αγνοούσαν ο ένας τον άλλον, έρχονται σε επαφή ... και για πρώτη φορά πληθυσμοί σε Ανατολή και Δύση θα αντιληφθούν πόσο μεγάλος είναι ο κόσμος όπου ζουν και θα σφυρηλατήσουν δεσμούς ...», σ. 29, ενότητα 3.2.

Την εποχή εκείνη το φιλοσοφικό αυτό όραμα του Ζήνωνα προβάλλει ολοφάνερο μπροστά στη νέα πραγματικότητα «... να μη ζούμε χωρισμένοι σε κράτη και σε δήμους και σε σύνορα ξεχωριστών δικαίων, παρά όλους τους ανθρώπους να τους λογαριάζουμε για συνδημότες και συμπολίτες μας, και μια ζωή και οργάνωση να υπάρχει ...»³⁰. «Αυτό το όραμα, ο Μέγας Αλέξανδρος το έκανε πράξη. Ο άνθρωπος της ελληνιστικής εποχής παύει να είναι πολίτης της πόλης του, γίνεται πολίτης της οικουμένης», σ.30, ενότητα 3.2 του βιβλίου μαθητή. Στο σημείο αυτό παρεμβάλλεται απόσπασμα από τα Απομνημονεύματα του Στρατηγού Μακρυγιάννη³¹ «Ένα πράμα μόνο με παρακίνησε κι εμένα να γράψω: ότι τούτη την πατρίδα την έχομεν όλοι μαζί, και σοφοί κι αμαθείς, και πλούσιοι και φτωχοί, και πολιτικοί και στρατιωτικοί, και οι πλέον μικρότεροι άνθρωποι», σ.35, ενότητα 3. 4.

Δ) Κατοχύρωση δικαιωμάτων (ελευθεριών) των πολιτών και οι «άλλοι»

Στο Δ' και ΣΤ' κεφάλαιο αναφέρεται ότι «Η Δημοκρατία διασφαλίζει την ελευθερία και την ισότητα, ακριβώς γιατί αναγνωρίζει την ανθρώπινη αξία ως θεμελιώδη αξία του κοινωνικού βίου» και συνεχίζει «... Η Δημοκρατία είναι όμως το μόνο πολίτευμα που παραμερίζει τις διαφορές μεταξύ των ανθρώπων και εξασφαλίζει σε όλους ανεξαιρέτως κοινή αφετηρία και ίσες ευκαιρίες για την αξιοποίηση των ικανοτήτων τους», σ. 38 ενότητα 4. 1. «Η ελευθερία είναι δικαίωμα, αλλά ταυτόχρονα ευθύνη και υποχρέωση σεβασμού της ελευθερίας των άλλων». «Εννοείται ... ότι τη γνώμη μου την εκφράζω υπεύθυνα και δεν θίγω την τιμή και την υπόληψη κάποιου άλλου», σ. 66, ενότητα 6.1.

30. Πλούταρχος, Περί της Αλεξάνδρου τύχης ή αρετής, 329, 6α, μτφρ. Θρ. Σταύρου.

31. Στρατηγού Μακρυγιάννη, Απομνημονεύματα Β', σ. 463.

Και παρακάτω: «Καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύξει ελεύθερα την προσωπικότητά του ... », και συνεχίζει «Η ελευθερία αυτή επεκτείνεται στη συμμετοχή του ανθρώπου στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή. Περιορίζεται, άλλωστε, από τα δικαιώματα των άλλων, το Σύνταγμα και τα χρηστά ήθη», σ. 68, ενότητα 6. 2. Επίσης, «... Η κατοχύρωση των δικαιωμάτων πέρα από τα ατομικά συμφέροντα πρέπει να λαμβάνει υπόψη και τα ευρύτερα συμφέροντα του κοινωνικού συνόλου. Η άσκησή τους υπηρετεί το άτομο και τις επιδιώξεις του, αλλά ταυτόχρονα προωθεί και το συλλογικό καλό, την αλληλεγγύη στις κοινωνικές σχέσεις», όπως αναφέρει ο Γιώργος Γραμματικάκης «... Ο μετέωρος άνθρωπος υποπτεύεται ήδη, ότι μόνο ένας κόσμος που ξεκινά από αυτόν και καταλήγει στον Άλλο, τους άλλους μετέωρους ανθρώπους, έχει κάποια λογική υπέρθεωσής ή δυνατότητα να επιβιώσει ...», σ. 68 και 69, ενότητα 6.2³².

Ε) Ευρωπαϊκή Ένωση και διαπολιτισμική εκπαίδευση

Το *Πρόγραμμα της Ευρωπαϊκής Ένωσης Equal* για την απασχόληση στοχεύει «στη βελτίωση της απασχολησιμότητας μέσα από την ανάπτυξη του επιχειρηματικού πνεύματος ... την ενθάρρυνση της προσαρμοστικότητας των επιχειρήσεων, την ενίσχυση των πολιτικών ίσων ευκαιριών για άνδρες και γυναίκες, για άτομα με αναπηρία, για μετανάστες, πρόσφυγες, αποφυλακισμένους, ανήλικους παραβάτες», όπως και το *Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Απασχόληση και Επαγγελματική Κατάρτιση* που στοχεύει «στην ανάπτυξη του ανθρώπινου δυναμικού ... και ... Προγράμματα ευπαθών κοινωνικών ομάδων, ανέργων ...», σ. 73-74, ενότητα 6. 3.

Προτρέπονται οι μαθητές να επισκεφθούν τις ηλεκτρονικές διευθύνσεις www.yrakr.gr και www.prosonolotachos.gr, στις οποίες θα δουν αυτά τα προγράμματα.

Έτσι, όσον αφορά την εκπαίδευση και την επαγγελματική κατάρτιση, το *Πρόγραμμα Comenius* προωθεί τη συνεργασία μεταξύ σχολείων-μαθητών και εκπαιδευτικών που διδάσκουν σε αυτά, ενώ το *Πρόγραμμα Leonardo da Vinci* την επαγγελματική κατάρτιση και ιδίως την πρόσληψη νέων εργαζομένων από επιχειρήσεις εκτός της χώρας τους. Ακόμη το *Πρόγραμμα Erasmus* προωθεί την κινητικότητα των σπουδαστών και τη συνεργασία μεταξύ των πανεπιστημίων και είναι το μεγαλύτερο πρόγραμμα ανταλλαγής φοιτητών στον κόσμο.

32. Γραμματικάκης, Γεώργιος (2002), *Η κόμη της Βερενίκης*, 22η έκδοση, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.

Επίσης, το Πρόγραμμα eTwinning έχει ως στόχο τη διασύνδεση των σχολείων της Ευρώπης και αποτελεί από τον Σεπτέμβριο του 2004 μία από τις πολλές δράσεις του Προγράμματος eLearning της Ευρωπαϊκής Επιτροπής. Μέσω του eTwinning, σχολεία των κρατών της Ευρωπαϊκής Ένωσης θα υποστηριχθούν στην «αδελφοποίηση» σχολείων μέσω του διαδικτύου³³, σ. 118-119, ενότητα 9.5.

ΣΤ) Διαπολιτισμικότητα και λαϊκισμός στην σημερινή παγκοσμιοποιημένη κοινωνία

Στο Ζ' κεφάλαιο παρατηρούμε ότι «... από την αντιπαράβολή και την αντιπαράθεση των διαφόρων απόψεων (των κοινωνικών ομάδων), προωθείται η επίτευξη του γενικού καλού. Η δράση αυτών των κοινωνικών οργανώσεων που αποτελούν τη λεγόμενη «κοινωνία των πολιτών» διαφέρει από τη δράση των κρατικών οργάνων ... ασκεί πίεση ... για να επηρεάσει τη διαμόρφωση των πολιτικών αποφάσεων», σ. 79, ενότητα 7.1.

Επίσης, «Ιδιαίτερα στη σημερινή εποχή της παγκοσμιοποίησης, η κοινωνία των πολιτών είναι αναγκαία. Μπορεί να προσφέρει νέο σφρίγος στη Δημοκρατία, διότι εμπλουτίζεται, τόσο σε ποιότητα όσο και σε δυναμική και οι πολίτες καθίστανται ενεργά κύτταρα που τροφοδοτούν όλο τον κοινωνικό ιστό και του δίνουν ευρωστία. Ας μη ξεχνάμε ότι η δημοκρατία, όπως και η αλήθεια, κινδυνεύει από τη σιωπή ...», σ. 90, ενότητα 7. 7.

Επίσης, αναφέρεται ότι «Η παγκοσμιοποίηση και η αλληλεξάρτηση των λαών προσέδωσε στην εξωτερική πολιτική καινούριο νόημα: οι ενέργειες ενός κράτους αποβλέπουν στο γενικότερο συλλογικό όφελος και όχι, μόνον, στην υπεράσπιση των εθνικών του συμφερόντων (π.χ., όταν ένα κράτος επιδιώκει την ειρήνη, αποτελεί παράγοντα σταθερότητας στην περιοχή και αυτό ωφελεί και τα γειτονικά κράτη)», σ. 138, ενότητα 10. 5.

Αντίθετα όμως, «Ο λαϊκιστής ηγέτης θέτει σκοπίμως ψευτοδιλήμματα, όπως “εχθροί ή φίλοι”, “ταραξίες ή φιλήσυχοι”, “αλλογενείς ή γηγενείς”, με απώτερο σκοπό την καλλιέργεια ανασφάλειας στον λαό, ώστε να αυτοπροβληθεί στη συνέχεια σαν προστάτης και σωτήρας. Στο σημείο αυτό έγκειται και η πιο επικίνδυνη συνέπεια του λαϊκισμού που μπορεί να μετασηματίσει τη διαφορετικότητα σε εχθρότητα και να παρωθήσει έτσι στην ξеноφοβία, σε κάθε μορφής ρατσισμό», σ. 92, ενότητα 7. 8.

33. <http://etwinning.sch.gr>.

Z) Αποδοχή της διαφορετικότητας στις δημοκρατικές κοινωνίες της Ευρώπης

Στο *Η' και Θ' κεφάλαιο* γίνεται λόγος για τη διαφορετικότητα και την πολυφωνία. «Για τον αυτό το λόγο ο πλουραλισμός (πολυφωνία) στην πληροφόρηση αποτελεί ουσιώδες αίτημα σε μια δημοκρατική πολιτεία», σ. 100 ενότητα 8.3. 1. Αυτός ήταν ο λόγος που «Οι λαοί της Ευρώπης δημιούργησαν θεσμούς ... που σέβονται τη διαφορετικότητά τους και τους επιτρέπουν ταυτόχρονα να συνεργάζονται για τα “κοινά” ... συμφέροντα. Η νέα Ευρώπη αναπτύχθηκε, και ακόμη αναπτύσσεται, βασισμένη στη συναίνεση και το σεβασμό της διαφορετικότητας», σ.110, ενότητα 9.2³⁴.

Επειδή «το μέγεθος και η πολυπλοκότητα των προβλημάτων σφραγίζουν σήμερα τις διεθνείς σχέσεις» για αυτό ακριβώς τον λόγο «Η επικοινωνία, η συνεργασία και η αλληλεγγύη μεταξύ των κρατών είναι απαραίτητη για την επίλυσή τους», σ. 126, ενότητα 10. 1. Εξάλλου, *το Συμβούλιο της Ευρώπης*, συμβάλλει στην ανάπτυξη της πολιτιστικής ταυτότητας και της πολυμορφίας της Ευρώπης, «αναζητά λύσεις για τα προβλήματα της ευρωπαϊκής κοινωνίας, όπως τις διακρίσεις κατά μειονοτήτων, την ξενοφοβία, τη μισαλλοδοξία, την προστασία του περιβάλλοντος», σ. 132, ενότητα 10.3.

H) Ο ρόλος των μη Κυβερνητικών Οργανώσεων (Μ.Κ.Ο.) - Κινημάτων στη διαπολιτισμική εκπαίδευση

Συνεχίζοντας την προσέγγιση των διαπολιτισμικών στοιχείων που αναφέρονται στο βιβλίο του μαθητή, βλέπουμε ότι αφρικανοί ακτιβιστές καταλαμβάνουν το βαγόνι ενός τρένου που προορίζεται μόνο για λευκούς στο πλαίσιο της πολιτικής των φυλετικών διακρίσεων στη Νότια Αφρική («απαρτχάιντ», 1948-1992) και με το σύνθημα «Αφρική», οι μαύροι ακτιβιστές διαμαρτύρονται για την περιθωριοποίησή τους μέσα στην ίδια τους τη χώρα³⁵. Κατά τη διάρκεια του *απαρτχάιντ*, ο Έλληνας δικηγόρος Γιώργος Μπίζος, εξέχουσα προσωπικότητα του ελληνισμού της Αφρικής, με κίνδυνο για τον ίδιο και την οικογένειά του, υπερασπίστηκε ως δικηγόρος τον μετέπειτα Πρόεδρο της Ν. Αφρικής, Νέλσον Μαντέλα και πολλούς άλλους αντιπάλους του καθεστώτος, ο οποίος είπε: «Ή θα ευτυχήσουμε, όλοι, λευκοί και μαύροι, ή θα δυστυχήσουμε όλοι, λευκοί και μαύροι», σ. 133, ενότητα 10.3.

34. Hume, J., απόσπασμα από το λόγο του κατά την τελετή απονομής του βραβείου στο Όσλο, <http://cain.ulst.ac.uk/events/peace/docs/nobeljh.htm>.

35. *Η μεγάλη ιστορία του 20ου αιώνα* (2002), Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.

Ακόμη, το *Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες* που είναι μια ελληνική Μη Κυβερνητική Οργάνωση, ιδρύθηκε το 1989 για να υποστηρίξει τους πρόσφυγες και τους αιτούντες άσυλο στην Ελλάδα. Μέσα από τις ποικίλες ψυχοκοινωνικές και νομικές υπηρεσίες που προσφέρει, βοηθά να ενταχθούν αρμονικά στην Ελλάδα οι μετανάστες. Στην ενότητα αυτή προτρέπονται οι μαθητές/μαθήτριες να αναζητήσουν περισσότερες πληροφορίες στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.gcr.gr, σ. 133, ενότητα 10.3.

Θ) Ελληνισμός και διαπολιτισμικότητα

Στη συνέχεια ο Γάλλος συγγραφέας Antoine de Saint-Exupery (1900-1944) μας υπενθυμίζει ότι «Ο πολιτισμός είναι μια κληρονομιά από πεποηθήσεις, έθιμα και γνώσεις που συσσωρεύονται αργά στην πορεία των αιώνων, στοιχεία που μερικές φορές είναι δύσκολο να εξηγήσουμε με τη λογική. Αποκαλύπτονται, όμως, από μόνα τους σαν μονοπάτια που οδηγούν κάπου, ανοίγοντας στον άνθρωπο την εσωτερική του διάσταση», σ. 140, ενότητα 10. 5. 1.

Στα λόγια αυτά φανερώνεται η οικουμενικότητα του ελληνισμού της διασποράς που είναι προσδιοριστική της διαπολιτισμικότητας. «Ο ελληνισμός της διασποράς διέπεται από πνεύμα οικουμενικό. Βιώνει το τοπικό και σκέπτεται το παγκόσμιο», σ. 142, ενότητα 10.6. Σημειώνεται επίσης ότι «Ο Ελληνισμός στο σύνολό του έχει κατορθώσει πολλά και προσπαθεί για περισσότερα. Συνέβαλε και συμβάλλει στην πρόοδο της επιστήμης, των γραμμάτων και των τεχνών, καθώς και στην ανάπτυξη ειρηνικών σχέσεων με άλλους λαούς και πολιτισμούς. Αυτή η προσπάθεια αποτελεί μια διαχρονική και συνεπή πορεία και εμπνέεται από την ανάγκη για έναν καλύτερο και δικαιότερο κόσμο. Το μέλλον ανήκει σ' αυτούς που το δημιουργούν», σ.144, ενότητα 10. 6.

Ένα ακόμη παράδειγμα αποτελεί η ένταξη της Αλβανίας στο Συμβούλιο της Ευρώπης (1991) «... που σήμανε την αποδοχή προστασίας των μειονοτήτων που κατοχυρώθηκε και στο Σύνταγμά της (1992). Από το 1997 τα ελληνικά άρχισαν να διδάσκονται και σε σχολεία πέραν των περιοχών που είχαν χαρακτηριστεί μειονοτικές», σ.143, ενότητα 10. 6.

Ι) Ενδεικτικές δραστηριότητες που αναφέρονται στο βιβλίο και συμβάλλουν στη διαπολιτισμική εκπαίδευση

Οι μαθητές παροτρύνονται να επισκεφθούν τη Βουλή των Εφήβων <http://www.parliament.gr/efivoi> και να δουν τις απόψεις των εφήβων βουλευτών για

το θέμα της παγκοσμιοποίησης. «Η παγκοσμιοποίηση συντέλεσε να γίνουν κοινά τα παγκόσμια προβλήματα». Στη συνέχεια ερωτώνται οι μαθητές: «Θεωρείτε αυτό θετικό ή αρνητικό στοιχείο και γιατί;»

Επίσης, αναφέρεται η εξής δραστηριότητα: «Εμένα τα παιδιά πάνε στο ελληνικό σχολείο. Τσακώνονται με τα Γερμανάκια το απόγευμα στο δρόμο. Ξέρουν μερικά γερμανικά, τα μάθανε πιο μικρά στον παιδικό σταθμό. Τα Γερμανάκια τα βρίζουνε. Προχθές η κόρη μου –έξι χρονώ είναι– μ' αρώτησε, μπαμπά είναι κακό να είναι κανείς ξένος;», σ. 145, Ερωτήσεις – Ασκήσεις – Δραστηριότητες του κεφ. 10³⁶. Ύστερα από αυτό τίθεται το ερώτημα: «Η Ελλάδα είναι μια χώρα με μεγάλη μετανάστευση. Ποια είναι η στάση των Ελλήνων απέναντι στους αλλοδαπούς που είναι σήμερα μετανάστες στην Ελλάδα;» Μάλιστα, οι μαθητές/μαθήτριες προτρέπονται να συζητήσουν στην τάξη με βάση μαρτυρίες μαθητών/τριών που έχουν ανάλογα βιώματα. Για παράδειγμα, προέρχονται από γονείς μετανάστες του εξωτερικού ή είναι παιδιά μεταναστών στην Ελλάδα και να κατονομάσουν τους παράγοντες που ευνοούν κατά τη γνώμη τους το ρατσισμό και τι προτείνουν για την αποτροπή του.

Σε μια ακόμη δραστηριότητα της θεματικής ενότητας για την *παγκοσμιοποίηση* προτείνεται στα παιδιά να φτιάξουν στην τάξη έναν «χάρτη ιδεών» με αφετηρία την «κεντρική πλατεία» της παγκοσμιοποίησης από την οποία ξεκινούν λεωφόροι που μπορεί να έχουν προβλήματα (π.χ. ανεργία) ή και πλεονεκτήματα (π.χ. πολιτισμικές ανταλλαγές μεταξύ των λαών). Ύστερα από αυτά ερωτούνται οι μαθητές πώς βλέπουν τη θέση των πολιτών μέσα στη σύγχρονη κοινωνία της παγκοσμιοποίησης, σ. 136, ενότητα 10. 4.

ΙΑ) Διαθρησκειακή θεώρηση της πολυπολιτισμικότητας

Εκτός από τη διερεύνηση που κάναμε στο βιβλίο του μαθητή, μπορούμε επίσης να ανιχνεύσουμε τα στοιχεία διαπολιτισμικής εκπαίδευσης και στο βιβλίο καθηγητή. Λόγω της συνεχώς εξελισσόμενης κοινωνικής πραγματικότητας στην Ευρώπη, υφίσταται, όντως, «ανάγκη μιας νέας διαθρησκειακής θεώρησης της πολυπολιτισμικότητας και θρησκευτικής ετερότητας στον σημερινό κόσμο των πολυμέσων, της βιοτεχνολογίας και πληροφόρησης και αυτό θα επιτευχθεί με την θρησκευτική αγωγή στα σημερινά σχολεία»³⁷, σ.119. Η νέα αυτή θεώρηση

36. Ματζουράνης, Γεώργιος, (1974), *Έλληνες εργάτες στη Γερμανία, Γκασταρμπάιτερ, Αθήνα, Gutenberg.*

37. Κατσίρας, Λεωνίδας, (2008), *Πολιτεία, Θρησκεία και Εκπαίδευση. Εκπαιδευτικές και Παιδαγωγικές προσεγγίσεις. Η εικόνα του Ισλάμ στα πανεπιστημιακά εγχειρίδια των θεολογικών Σχολών της Ελλάδος, Αθήνα, Παύλος.*

θα πρέπει να λάβει υπ' όψιν της και άλλους παράγοντας, όπως την διαπολιτισμική αγωγή, την διαφορετικότητα και να διαδραματίσει μια πρωτοπόρα διαδικασία, «κομίζοντας μιαν άλλη μαρτυρία για την αξία και ποιότητα της ζωής του ανθρώπου και του κόσμου».

Πρακτικά η αντιμετώπιση αυτής της κατάστασης μπορεί να επιτευχθεί με την ανάπτυξη διαπολιτισμικών προγραμμάτων και δραστηριοτήτων στο σχολείο, όπως αναφέραμε στην αρχή της μελέτης μας. Επίσης, «η διαπολιτισμική διάσταση της θρησκευτικής ετερότητας», μπορεί να συμβάλλει σε μια κριτική και διαλεκτική θέση των θρησκειών για τα μεγάλα και υπαρκτά προβλήματα του ανθρώπου και του κόσμου (φτώχεια, κοινωνική δικαιοσύνη, ανθρώπινα δικαιώματα, ειρήνη, φυσικό περιβάλλον, κοινωνική συνοχή κ.ά.)³⁸. «Γιατί αυτό που χρειάζεται ο πολιτισμός σήμερα είναι νέες πηγές έμπνευσης και ... από υπερχρονικές αξίες που μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως αφετηρία ουσιαστικής ανανέωσης, ως πηγή δημιουργίας. Γιατί έννοιες, όπως λ.χ. η ελευθερία, η αξιοπρέπεια, η δημοκρατία, η αποδοχή της διαφορετικότητας, ο σεβασμός στον άνθρωπο ως άνθρωπο, η ειλικρινής επικοινωνία ως συνάντηση ανθρώπου με άνθρωπο, η αγάπη στον άλλο, η εξασφάλιση μιας ποιοτικής παιδείας για όλους, η αίσθηση του μέτρου και η αίσθηση ορίων, η διάκριση (με το βάθος της χριστιανικής μοναστικής σύλληψης), στηρίχθηκε –όσο μπόρεσε– ο ελληνικός πολιτισμός, εν μέρει και άλλοι πολιτισμοί και οπωσδήποτε ο ευρωπαϊκός πολιτισμός στις καλές του στιγμές.

Αυτές είναι που μπορούν να δώσουν ένα νέο στίγμα, ένα πρότυπο ζωής στον πολλαπλώς αποπροσανατολισμένο σύγχρονο άνθρωπο ...», σ. 186³⁹.

ΙΒ) Ελλάδα, Ανθρώπινα Δικαιώματα και Διαπολιτισμικότητα

Όπως θα παρατηρήσουμε, «απαραίτητη προϋπόθεση για την αποτελεσματική εφαρμογή των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αποτελεί ο σεβασμός τριών βασικών αρχών.

1. Η πρώτη θεμελιώδης αρχή είναι η οικουμενικότητα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, τα οποία δεν επιτρέπεται να καταπατούνται με πρόφαση τον σεβασμό των εθνικών, πολιτισμικών, θρησκευτικών και άλλων ιδιαιτεροτήτων.

38. Ημερίδα: Η διαπολιτισμικότητα στη σχολική κοινότητα στα πλαίσια του έργου: «Ένταξη παιδιών παλινοστούτων και αλλοδαπών στο σχολείο για τη Δευτεροβάθμια εκπαίδευση, 2006-2008 (Γυμνάσιο) που πραγματοποίησε το Α.Π.Θ. (Επιστημονική υπεύθυνη: Καθηγήτρια Ζωή Παπαναούμ) σε συνεργασία με την Περιφερειακή Διεύθυνση Π.Ε. και Δ.Ε. Πελοποννήσου, Άργος, 24-26 Ιουνίου 2008.

39. Μπαμπινιώτης, Γεώργιος, Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών, «Η ελληνική πρόταση πολιτισμού», Το ΒΗΜΑ της Κυριακής, 07/05/2006.

2. Η δεύτερη είναι ο αδιαίρετος χαρακτήρας των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Τόσο τα ατομικά όσο και τα κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα πρέπει να αναγνωρίζονται και να προστατεύονται στον ίδιο βαθμό, διότι ο σεβασμός των δικαιωμάτων κάθε μιας από τις κατηγορίες αυτές αποτελεί προϋπόθεση για την άσκηση των δικαιωμάτων της άλλης.
3. Τρίτη βασική αρχή είναι η κοινωνική ευθύνη του φορέα των δικαιωμάτων, που έχει και καθήκοντα απέναντι στο κοινωνικό σύνολο. Είμαστε αποφασισμένοι να αντιμετωπίσουμε με ευαισθησία και ευρύτερη πνεύματος τα προβλήματα των τσιγγάνων, των ξένων που φιλοξενούνται στη χώρα μας, διάφορων κοινωνικών ομάδων με ιδιαιτερότητες κ.τ.λ. Διότι η εξύψωση του επιπέδου προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου αποτελεί θεμελιώδη δέσμευση και υποχρέωση μιας αληθινά δημοκρατικής πολιτείας», σ. 182.

Ακόμη επισημαίνεται ότι στις διακρατικές σχέσεις «τα ανθρώπινα δικαιώματα έχουν μια ολοένα και σημαντικότερη θέση. Κράτη που παραβιάζουν τις θεμελιώδεις ελευθερίες των πολιτών τους απομονώνονται από τη διεθνή κοινότητα και δεν γίνονται δεκτά σε διεθνείς οργανισμούς ... Ιδιαίτερα σημαντική είναι η συμβολή του Συμβουλίου της Ευρώπης και της Ευρωπαϊκής Ένωσης στη νέα αυτή πραγματικότητα. Εξάλλου, μάχες δίνονται και κερδίζονται για την κατάργηση της ασυλίας και της ατιμωρησίας των υπαιτίων για δολοφονίες, βασανιστήρια και άλλες προσβολές της ανθρωπίνης αξιοπρέπειας».

Η Ελλάδα ακολουθώντας τους διεθνείς κανόνες προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων «έχει, μεταξύ άλλων, επικυρώσει το Διεθνές Σύμφωνο για τα Ατομικά και τα Πολιτικά Δικαιώματα, τη Σύμβαση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα και τη Βιοϊατρική, ... το Έκτο Πρωτόκολλο στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου σχετικά με την κατάργηση της θανατικής ποινής. Έχει επίσης, υπογράψει και πρόκειται να επικυρώσει τη σύμβαση για τα δικαιώματα των εθνικών μειονοτήτων ... το καταστατικό του νέου Διεθνούς Ποινικού Δικαστηρίου, τη σύμβαση για την προστασία του περιβάλλοντος κ.τ.λ.»», σελίδες 22, 127, 132-133, 134.

Επίσης, «προωθείται η συμμόρφωση της χώρας μας με τις αποφάσεις διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων, όπως το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (Ε.Δ.Δ.Α.) και του Συμβουλίου της Ευρώπης. Ακόμη λαμβάνονται μέτρα ώστε οι παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων να θεραπεύονται και να διευρύνονται οι δίαυλοι επικοινωνίας με τις μη κυβερνητικές οργανώσεις, με σκοπό την αμοιβαία ενημέρωση και ανταλλαγή απόψεων για την κατάσταση των

ανθρωπίνων δικαιωμάτων στη χώρα μας και διεθνώς, στοιχεία που είναι διάσπαρτα στο βιβλίο καθηγητή (σελίδες 88, 113 κ. επ., 116-117, 121, 174, 178, 186), και στο βιβλίο μαθητή σελίδες 127, 131, 132, 135, 136, 143-144.

Συμπερασματικά σημειώνουμε από την έρευνά μας ότι στα σχολικά εγχειρίδια αναπτύσσεται η έννοια *Κοινωνία Πολιτών* σε όλες σχεδόν τις ενότητες του σχολικού βιβλίου και οι θεμελιώδεις ελευθερίες που στοχεύουν στην ανάδειξη και ενίσχυση της συμμετοχικής δημοκρατίας, στην εμπάθυνση και εμπέδωση των δημοκρατικών θεσμών (αντιπροσωπευτική δημοκρατία), τη μη επιλεκτική υπεράσπιση και προώθηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και των ατομικών ελευθεριών.

Επίσης, επιδιώκεται η πρόκληση δημοσίου διαλόγου, η ενημέρωση, ευαισθητοποίηση και συμμετοχή των πολιτών στην οικοδόμηση της Ευρώπης συμβάλλοντας στη διαμόρφωση της ευρωπαϊκής ταυτότητας, στη διαπολιτισμική κατανόηση, εκπαίδευση και αλληλεγγύη, στην εξάπλωση και εδραίωση των αξιών της ανοιχτής και της ανεκτικής κοινωνίας, του κοινωνικού πλουραλισμού, του κράτους δικαίου και του εθελοντισμού.

Οι μαθητές με κατάλληλες εκπαιδευτικές δραστηριότητες μπορούν να καλλιεργήσουν μια διαφορετική σχέση και παράλληλα να εκλεπτύνουν τη διαπολιτισμική ευαισθησία τους και να προετοιμαστούν κατάλληλα σε θέματα όπως ο σεβασμός της ανθρωπίνης προσωπικότητας, η αποδοχή της ετερότητας, η ανεκτικότητα απέναντι στο διαφορετικό και η απόρριψη των στερεοτύπων και των διακρίσεων. Προκύπτει, συνεπώς, ένα παιδαγωγικό πεδίο στο οποίο ο ρόλος του σχολείου μπορεί να αποβεί εξαιρετικά γόνιμος.

Συγκεκριμένα, ο στόχος της διαπολιτισμικής παιδείας αναδεικνύεται ως μια κοινή ευρωπαϊκή στόχευση, όπου οι πολίτες να είναι σε θέση να αναπτύξουν μια σειρά από νέες δεξιότητες και ικανότητες, οι οποίες είναι χρήσιμες για την αναζήτηση του κοινού συμφέροντος.

Η αναγνώριση του πολυπολιτισμικού χαρακτήρα που λαμβάνει η εκπαίδευση έδωσε και στη χώρα μας το έναυσμα για την εφαρμογή προγραμμάτων, διαπολιτισμικής εκπαίδευσης με διεπιστημονική και διαθεματική προσέγγιση της διδασκαλίας, πράγμα το οποίο εξασφαλίζεται στα εν λόγω βιβλία που διερευνήσαμε.